РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-3.09

ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА СУПЕРЕЧНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Александрович Т.З., к.філол.н., доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

У статті досліджується проблема суперечності людського життя в прозі Григорія Сковороди. Для цього твори українського філософа розглядаються в паралелях із працями античних мислителів, отців церкви, вітчизняних письменників. У розвідці стверджується думка, що гармонію особистого й суспільного Григорій Сковорода вбачав не в системі економічних взаємин, а в моральних переконаннях людини.

Ключові слова: Бароко, Біблія, Бог, дві натури, життєвий шлях.

Александрович Т.З. ВЗГЯДЫ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ НА ПРОТИВОРЕЧИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ / Факультет рыночных, информационных и инновационных технологий (г. Черкассы) в структуре Киевского национального университета технологий и дизайна, Украина.

В статье исследуется проблема пртиворечия человеческой жизни в прозе Григория Сковороды. С этой целью произведения украинского философа рассматриваются параллельно с произведениями античных мыслителей, отцов церкви, отечественных мыслителей. В статье утверждается мысль, что гармонию личного и общественного Григорий Сковорода видел не в системе экономических взаимоотношений, а в моральных взглядах человека.

Ключевые слова: Барокко, Библия, Бог, две натуры, жизненный путь.

Alexandrovich T.Z. GRYGORIY SKOVORODA'S VIEWS AT CONTRADICTIONS IN A HUMAN LIFE / School of Market, Information and Innovation Technologies (Cherkasy) in the structure of Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine.

The article focuses on the issue of contradictions in a human life in the prose of Grygoriy Skovoroda. The author examines the philosopher's works in parallel with the works of ancient thinkers, church fathers and Ukrainian writers. The research confirms the thought that Grygoriy Skovoroda saw personal and public harmony not in the economic relations system but in the moral beliefs of a human being.

Key words: Baroque, Bible, God, two natures, course of life.

Подвійність оточуючого світу, як і сама людина, є однією із основних тем, котру Григорій Сковорода розвиває в усіх прозових творах; але найчіткіше вона виражена в морально-етичних діалогах „Бесіда, названа двоє", „Бесіда 1-ша", „Бесіда 2-га", „Кільце", „Боротьба архістратига Михаїла з Сатаною".

Дослідженням вищеназваної проблеми у творчості письменника займалася значна кількість науковців. Серед них варто назвати такі прізвища: Т. Білич, І. Іваньо, А. Колодний, Д. Тетерина, В. Шевчук та ін. Проте завдяки своїй невичерпності проблема суперечності людської суті залишається актуальною в усі часи.

Усе, що існує, складається з двох натур: зовнішньої і внутрішньої. Перша – швидкоплинна і тлінна; друга – велична і вічна. На їхній несумісності, суперечностях і й наголошував український філософ у своїй творчості.

Про внутрішню людину розмірковують античні містики. Філон розглядає її згідно з платонівськими поглядами про Адама земного та небесного. Святе Письмо мовить про серце як внутрішню людину. В отців церкви зустрічається ця тема, починаючи від Климента, Григорія Ниського і до аскетів – Макарія та Антонія. У Середньовіччі Й. Екгард, З. Сузо протиставляли земну людину небесній. У нові часи згадку про дві людини знаходимо вС. Франка та А. Сілезія [1, 233].

Безумовно, питання подвійності людської природи цікавило й українських письменників Бароко так само, як і їхніх попередників. Мелетій Смотрицький у творі „Тренос" розмірковує, яку його сучасники обрали дорогу – Ваалову чи Божу: „Куди подалися? Яку собі дорогу обрали? Ваалову скорше волю сповняти, аніж божу, зволили [2, 70]".

Із подвійністю людської натури зустрічаємося у творах Йоаникія Ґалятовського, Хоми Євлевича, Івана Некрашевича, Феофана Прокоповича, Касіяна Саковича, Кирила Транквіліона-Ставровецького та ін.

Григорій Сковорода, добре знаючи вітчизняну літературу, спираючись на її досягнення, дав чітке обґрунтування проблемі подвійності життєвого людського шляху. Письменник стверджує, що в людини є два початки: вічне і тлінне, котрі знаходяться завжди поруч, але, як правило, нарізно. „Кожна ж людина складається з двох начал, які протистоять собі і борються, або сутностей: із гірного й підлого, тобто із вічності й тліні [3, с. 297]".

Людська душа страждає, подорожуючи життям у пошуках правильного шляху. Земна основа і прекрасна, і легкодосяжна. Відповідно веде вона „лівим" шляхом, котрий „через тріумфальні ворота, через звеселяючі проспекти й квітучі луки зводить у пекло [3, с. 300]". „Лівий" шлях письменник називає „вентер" („рибальська сіть, зроблена на зразок черева: широка на вході, тісна у виході [4, с. 72]").

Отже, зовнішня краса – швидкоплинна й оманлива. Але в ній захована справжня людська натура, нетлінна й вічна. І хоч шлях до неї – важкий спочатку, зате кожного, хто терпляче йшов праведним шляхом, зберігаючи любов, доброту, в кінці стежини чекає справжня насолода й щастя. Проблема полягає у тому, що людина не взмозі зробити правильний вибір. Їй кидається у вічі все гарне, привабливе. І вона, не замислюючись над вічним, крокує звабливим шляхом, але тим, котрий веде до духовної смерті й зради своїм ідеалам. Немає нічого страшнішого, ніж зраджувати власні принципи, норми моралі. Душа черствішає й поступово гине, потрапляючи в пекло, яке людина створила сама. Григорій Сковорода, мовлячи про пекло, наголошує, що там „робиться все те, що непотрібне, що зайве, що не знадобиться, непристойне, противне, шкідливе, капосне, мерзенне, дурне, непридатне, погане, мучительне, нечестиве, богомерзке, прокляте, світське, плотське, тлінне, легковажне, дороге, рідкісне, модне, турботливе, руйнівне, погибельне, пекельне [4, 78]". Натомість віра в Бога, у певні ідеали, вміння тримати себе, не піддаючись всепоїдаючому вогню бажань, задовольнятися малим призводить людину, нехай стомлену, але спокійну і впевнену, до довгоочікуваного щастя. Письменник-гуманіст намагається об'єднати онтологічно роздвоєну людину через пізнання себе, отже, й знаходження в собі Бога.

Григорій Сковорода засуджує людей із черствою душею, котрі прямують лівим шляхом у житті, але ще гірше він ставиться до лицемірів, до тих, хто напускає на себе святість, безперервно молиться в церквах, проте душа їхня чистіша від цього не стає, бо мають серце темне і думки лихі. „Основні напрямки сковородинівського антиклерикалізму – засудження таких вад, способу життя частини священнослужителів і монахів, як зажерливість, користолюбство, блуд, осміювання їх неосвіченості, брехливості, тупості [5, с. 5]". Щоб показати ницість таких людей, письменник вибудовує низку градаційних епітетів, котрі дуже влучно й чітко характеризують лицемірів: „Сріблолюбні, честолюбні, насолодолюбні, облесники, звідники, немилосердні, непримиренні, що радіють з сусідського горя, за благочестя мають прибутки, цілують кожен день заповіді Господні і за алтин їх продають [4, 74]". Таких людей, на думку письменника, цураються обидва шляхи: „Лівий шлях їх цурається як таких, що мають вигляд благочестя, а правий відрікається, бо відреклися від його сили [4, 74]".

Ейдос дороги – характерна особливість творчості Григорія Сковороди, як й інших барокових письменників. Герої мислителя перебувають в постійному пошуці чи то істини, чи то Бога, чи себе самих на життєвих шляхах. Недаремно ж вперше автобіографічний образ Варсави в „Боротьбі архістратига Михаїла з Сатаною" з'являється саме на шляху. Це ще раз засвідчило те, що для філософа мандри були не лише способом життя, але й мислення.

Григорій Сковорода закликає в усьому бачити подвійність: життєва стежка (правий і лівий шлях), людина (тілесна і духовна), основи буття (матерія і дух), Біблія (змій і сонце) тощо. Щоб зрозуміти істину, потрібно досягти духовного просвітлення: зректися усього мирського, суєтного, залишити зайві почуття й відчуття, навчитися сприймати опосередковано пізнання зовнішнього світу. За вченням мислителя про триєдиність світу, мікрокосмос (людина), макрокосмос (світ) і світ Біблії, – все взаємопов'язано між собою. Від вміння сприймати слово Боже, читати й бачити незрозуміле, недоступне з першого погляду, залежить щастя кожної людини і суспільства. Гармонію особистого й суспільного письменник-просвітник вбачав не в системі економічних взаємин, а в моральних переконаннях індивіда. Ідеальним суспільством Григорій Сковорода вважав „Горную республіку", де всі люди духовно просвітлені, радісні, рівноправні. Звісно, що ця теорія утопічна, як і твори Т. Мора „Утопія" та Т. Кампанелли „Місто Сонця", тому що людство не може побороти свої бажання і жити в очікуванні примарного щасливого майбутнього. На жаль, тілесні жадання сильніші за духовні. Крім того, соціальна рівність не взмозі привести до розумової, звідси й поняття нерівної рівності [6, 62]. Сам же Григорій Сковорода власним способом життя довів, що можна зректися матеріальних надмірних цінностей у пошуках духовних. Проте традиція створення утопічних держав ґрунтується не лише на іноземних запозиченнях. Чи не найбільше впродовж кількох сторіч їх було розроблено саме на теренах української землі. Можливо, це пов'язано з неспроможністю створити самостійну, незалежну Українську державу в реаліях, тому й виникала потреба втечі від земного недосконалого суспільства, нехай хоча б у думках. Сучасник філософа Яків Козельський також висуває свій ідеал суспільства, який дещо перегукується з республікою Григорія Сковороди: у такому суспільстві всі люди – рівноправні громадяни, зобов'язані працювати 8 годин на добу [7, с. 62]. Яків Козельський віддає перевагу демократичній формі правління:

народ „встановлює нові і руйнує некорисні закони, вирішує важливі справи [цит. за: 7, 62]”. Значно раніше проект ідеальної держави розробив на сторінках полемічної прози Іван Вишенський. Він змальовує християнське суспільство, що складається з громад, котрі подібні до ранньохристиянських. У такому соціумі немає ні царів, ні панів. Його жителі морально очищені, освітлені спільною вірою, сповідують ідею простоти як найвищу мудрість [8, 212]. Постулат вибраної людини, котра походить з освіченого стану, як представника еліти нації трохи пізніше висунуть романтики [9, 37]. Позиції обох мислителів – Івана Вишенського та Григорія Сковороди – були реакцією на занепад України в кінці XVI – XVIII ст. як духовний, так і політичний, коли держава втратила свободу, систему освіти, культури, український народ поступово ставав нацією занепалих [9, 37]. Про ідеальне суспільство мріяли українські письменники і після Григорія Сковороди. В. Шевчук вважає, що найбільш вдало це вдалося зробити І. Котляревському в „Енеїді”. Герой твору „має свої стосунки з небом, богами, природою, в ньому борються добрі й лихі нахили, він оглядає різні землі, спускається в пекло, бачить людину через історію, тобто оглядає її в часі, і нарешті використовує елемент утопічний – образ світлого міста, яке прагне збудувати Еней [9, 45]”. Утопічне суспільство у XX ст. спробував створити на сторінках свого роману „Сонячна машина” й В. Винниченко.

Погляди мислителя на протиріччя людського життя своїм корінням гніздяться в Біблії. Твори письменника насичені, а інколи й перенасичені, біблійними цитатами. Причому він цитує її уривки як із посиланням на конкретного пророка, так і без них. Біблійні автори наголошують на подвійності людської душі. А це свідчить, що думки українського мислителя про двонатурність усього сущого засновані на християнських чеснотах.

Філософ максимально чітко доносить до читача ідеї, намагаючись змусити його замислитися над проблемами буття, закласти в його душу зернини добра й людяності, сподіваючись, що вони (зернини) проростуть у могутні колоски істини й любові. Як стверджує І. Іваньо, „на основі теорії двонатурності всього сущого, двох натур, двох воль, які ведуть людей різними шляхами, Сковорода показує, що ці шляхи (лівий і правий) ведуть людину до щастя, або віддаляють їх від нього [10, 25]”. Людині залишається лише, вагаючись, помиляючись, шукати правильну стежину.

У прозі Григорій Сковорода акцентує свою увагу на подвійності всього сущого: натури, серця, особливо яскраво це продемонстровано на прикладі протилежності шляхів людського життя. Проблема життєвої стежки не нова, але цікава й актуальна. Адже найскладніше в житті – зробити правильний вибір. Взявши в основу своїх поглядів думки попередників (античних авторів, українських), Григорій Сковорода зумів, спираючись на біблійні тексти, вибудувати власну концепцію розуміння протиріччя людського життя, підпорядковуючи її православним канонам, що зробило подвійність життєвої стежки у поглядах автора зрозумілою широкому колу читачів. Правий шлях, за Григорієм Сковородою, має закінчуватися „Горньою республікою”, де панує добробут, рівноправ’я, щастя, любов, дружба, взаємоповага. Саме такою мріяв бачити мислитель Україну та її мешканців. Це – своєрідний заповіт, залишений нащадкам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тетерина Д. Вибрані твори: В 5 т. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – Т. V: Філософія, історія. – 312 с.
2. Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд. прим. і вступ. ст. В.І. Крекотня; Ред. О.В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1987. – 608 с.
3. Сковорода Г. Твори: У 2 т. – К.: ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – Т. 1. – 528 с.
4. Сковорода Г. Твори: У 2 т. – К.: ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – Т. 2. – 480 с.
5. Колодний А. «Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є …» Філософська релігійність Григорія Савича Сковороди // Людина і світ. – 1994. – № 9. – С. 2-5.
6. Литвинов С.А. Г.С. Сковорода про виховання і розвиток розуму // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди. – К.: Вища школа, 1972. – С. 53-63.
7. Білич Т.А. Світогляд Г.С. Сковороди. – К.: Вид-во КДУ ім. Т.Г. Шевченка, 1957. – 112 с.
8. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII ст.: У 2-х кн. – К.: Либідь, 2004. – Кн. 1: Ренесанс. Раннє бароко. – 400с.
9. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII ст.: У 2-х кн. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.
10. Іваньо І.В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – К.: Наукова думка, 1983. – 272 с.